

PROLEGOMENA ZA POJMOVNIK ESTETIKE, FILOZOFIJE I TEORIJE ARHITEKTURE

Biblioteka
SAVREMENA TEORIJA ARHITEKTURE

PROLEGOMENA ZA POJMOVNIK ESTETIKE, FILOZOFIJE I TEORIJE ARHITEKTURE

UREDNIK: Miško Šuvaković

AUTORI: Mariela Cvetić, Andrija Filipović, Bojana Matejić, Ana Perić, Željka Pješivac, Dragana Stojanović, Miško Šuvaković, Vanja Milovanović, Maja Todorović

Izdavač

Orion Art, Beograd
063 288 913

Za izdavača

Nadežda Kovačević

Glavni i odgovorni urednik

Dragorad Kovačević

Recenzenti

dr Vladimir Mako, redovni profesor
dr Nikola Dedić, vanredni profesor
dr Nataša Lah, docent

Dizajn i prelom knjige

Aleksa Milanović

Ilustracija na koricama

Provisional Salta Ensemble: *Dvostruka artikulacija*, 2016.

Štampa

Donat Graf, Beograd

Tiraž 500

Beograd, 2017.

PROLEGOMENA ZA POJMOVNIK ESTETIKE, FILOZOFIJE I TEORIJE ARHITEKTURE

urednik:

Miško Šuvaković

autori:

**Mariela Cvetić, Andrija Filipović, Bojana Matejić,
Ana Perić, Željka Pješivac, Dragana Stojanović,
Miško Šuvaković, Vanja Milovanović, Maja Todorović**

Orion Art
Beograd, 2017.

SADRŽAJ

INDEKS POJMOVA	7
VREME JE...	11
UVOD: transdisciplinarna estetika, filozofija i teorija arhitekture	15
POJMOVI od ALTERNATIVNE ARHITEKTURE do ZONE	59
LITERATURA	349
SPISAK ILUSTRACIJA	367
INDEKS IMENA	373
AUTORI PROLEGOMENE	387

INDEKS POJMOVA

A

Alternativna arhitektura (Vanja Milovanović)	61
Ambijentalna umetnost (Mariela Cvetić)	67
Arhitektura, definicija pojma (Miško Šuvaković)	71
Arhitektura modernizma (Miško Šuvaković)	75
Arhitektura, teorije (Miško Šuvaković)	81
Arhitektura u doba teorije (Miško Šuvaković)	87
Arhitektura u vremenu neoliberalizma (Miško Šuvaković)	91

B

Bazni materijalizam (Bojana Matejić)	99
Biopolitika i arhitektura (Ana Perić)	103
Biotehnologije i arhitektura (Maja Todorović)	111

D

De/re/teritorijalizacija i arhitektura (Andrija Filipović)	115
Događaj i arhitektura (Bojana Matejić)	121

E

Emancipacija i arhitektura (Bojana Matejić)	129
Evolutivna arhitektura (Maja Todorović)	139

F

Fantazam i arhitektura (Bojana Matejić)	143
Feminizam i arhitektura (Draga Stojanović)	149
Film i arhitektura (Željka Pješivac)	157

H		
Hegelova filozofija i arhitektura (Andrija Filipović)		161
I		
Ideologije urbanizma, teorije (Ana Perić)		167
Imanencija i arhitektura (Bojana Matejić)		175
Industrija zabave i arhitektura (Vanja Milovanović)		179
Interaktivna arhitektura (Maja Todorović)		185
K		
Kantova filozofija i arhitektura (Andrija Filipović)		189
Konstruktivizam, estetika, filozofija i teorija arhitekture (Bojana Matejić)		195
Kulturalna industrija i arhitektura (Vanja Milovanović)		201
Kvir teorija i arhitektura (Andrija Filipović)		209
M		
Memorijalna skulptura (Mariela Cvetić)		215
Memorijalna socijalistička skulptura (Mariela Cvetić)		221
Moć i arhitektura (Bojana Matejić)		227
Monumentalnost, teorije (Mariela Cvetić)		235
Muzička arhitektura (Vanja Milovanović)		239
N		
Narativ, naratologija i arhitektura (Željka Pješivac)		245
Neomarksizam i arhitektura (Bojana Matejić)		249
O		
Operska arhitektura (Vanja Milovanović)		259
P		
Parametrijski dizajn (Maja Todorović)		265
Politički prostor (Bojana Matejić)		269
Privatno i arhitektura (Dragana Stojanović)		281
Prostor, teorije (Željka Pješivac)		285
Prostorni obrt (Miško Šuvaković)		293
Psihoanaliza lakanovska i arhitektura (Bojana Matejić)		299
R		
Rizom i arhitektura (Andrija Filipović)		309

S

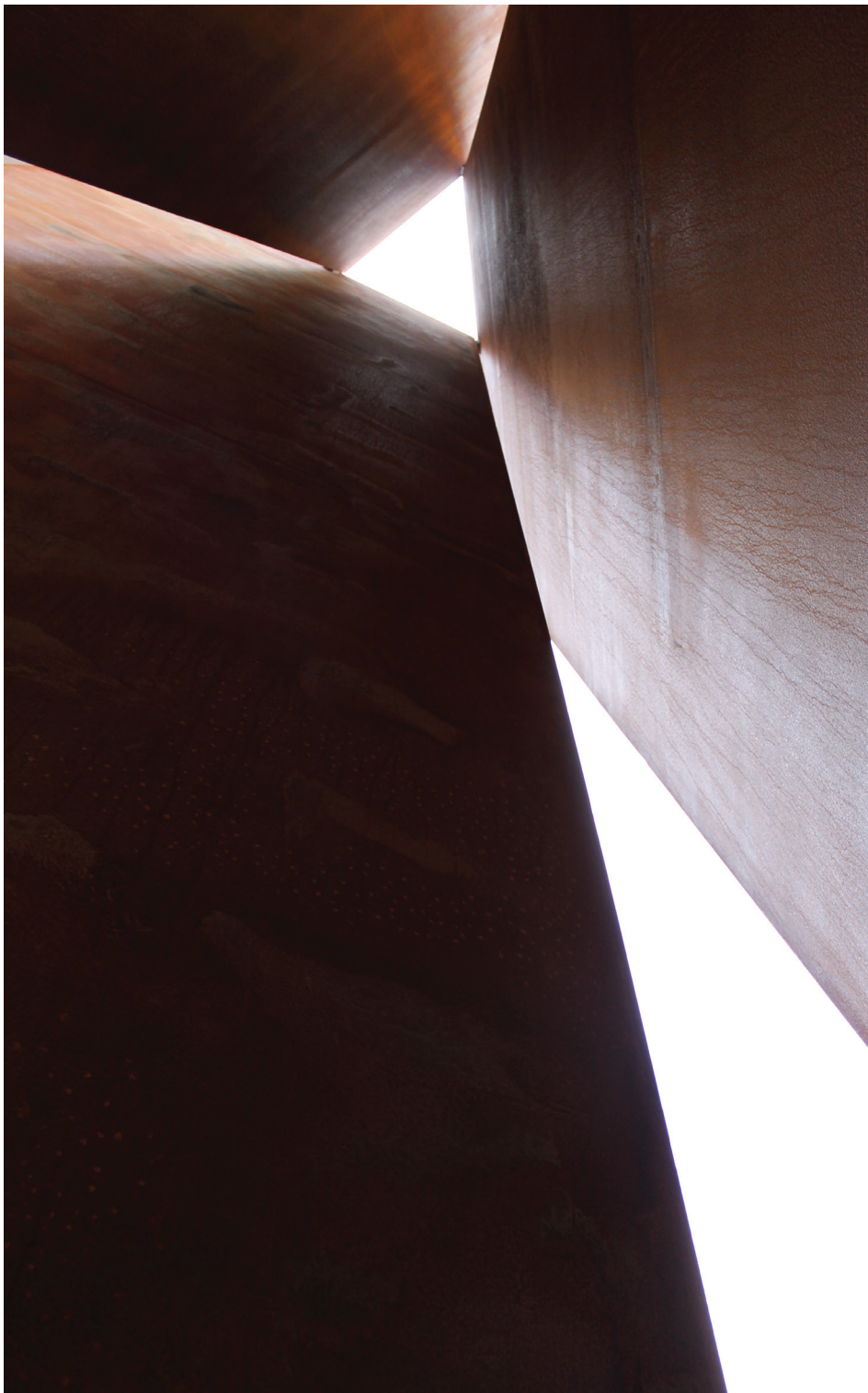
Socijalna praksa u arhitekturi (Ana Perić)	317
Specifična lokacija (Bojana Matejić)	325
Sublimno u arhitekturi (Željka Pješivac)	331

T

Tranzicija i post-tranzicija (Miško Šuvaković)	335
---	-----

Z

Zone (Miško Šuvaković)	345
-------------------------------	-----

prolegomena za pojmovnik estetike, filozofije i teorije arhitekture

Specifične lokacije (*site-specific*), teorije.

Pojam *site-specific* teoretizovali su autori i teoretičari minimalističke i postminimalističke umetničke prakse šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka poput Roberta Smitsona, Denisa Openhajma (Dennis Oppenheim), Majkla Hajzera (Michael Heizer), Roberta Morisa, Roberta Irvina (Robert Irwin), kritičarke minimalističke i postminimalističke umetničke prakse Lusi Lipard (Lucy Lippard), kritičarke savremene arhitekture Ketrin Hovet (Catherine Howett), teoretičara Nika Keja (Nick Kaye), teoretičarke vizuelnih umetnosti Rozalind Kraus itd.

Termin „specifične lokacije“ (*site-specific*) označava umetničke prakse neoavangarde i postavangarde šezdesetih, sedamdesetih i početka osamdesetih godina prošlog veka, koje su nastale kritikom modernističke, formalističke dekontekstualizacije umetničkog dela, postavljanjem umetničkog dela u prostor i vreme, ili preciznije, „vraćajući“ umetničko delo na *mesto* njegove aktuelizacije. *Site-specific* umetnost nastaje kao kritika modernističke dominacije u kulturi, njenih modela autonomije umetnosti koja apstrahuje i „omeđuje“ umetničko delo od njegove *upotrebne vrednosti*, drugim rečima, njegovog *mesta* realizacije, u cilju profilisanja objekta (komad) koji, postavljanjem u galerijski, odnosno, javni prostor zadobija svoju *razmensku vrednost*. U pitanju je pojam koji implicira umetničku praksu, zasnovanu na efemernoj i interventnoj perspektivi umetničkog događaja. *Specifične lokacije* označavaju procesualnu umetničku praksu, koja nastoji da postane deo svakodnevnog ljudskog života, ili preciznije, život sam – budući da se insistira na vremenu i prostoru vlastite proizvodnje i egzistencije. Ona se odvija na nekom odabranom, najčešće, (industrijski) „napuštenom“ lokalitetu (*mesto*) van galerijskog, javnog prostora. Zamisao *specifičnih lokacija* kao anti-spektakla, je, tako, suprotstavljena permanentnoj, javnoj umetnosti koja se oslanja na vidljivost u proizvodnji veze između *razmenske vrednosti*, skulpture ili arhitekture i urbanog prostora. *Specifična lokacija* je, u tom smislu, naziv za mesto kritičkog umetničkog angažmana koje se odvija u prostoru i vremenu.

Pojam *specifične lokacije* implicira ono što je neposredno vezano za „zakone fizike“, jer ukazuje na „prisustvo“ materijalne efemernosti, entropije i imobilnosti umetničkog *predmeta*. Bilo da je u „beloj kutiji“ javnog galerijskog prostora, ili u pustinji, bilo da je arhitektonski ili pejzažno profilisana, umetnost uzima određeno *mesto* kao *aktuelnu lokaciju* ili opipljivu realnost, njen *identitet* koji je sačinjen od *jedinstvene* kombinacije konstitutivnih fizičkih elemenata: dužina, dubina, visina, tekstura, oblik zidova i prostorija, postojeći uslovi osvetljenja, topografske karakteristike itd. Ako je dominantna ideologija modernizma bila zasnovana na tezi o autonomiji umetnosti – estetskoj autonomiji umetničkog komada koje dobija svoj ram (slikarstvo)

ili svoje postolje (skulptura) u svrhu isticanja prioriteta njegove *samo-referencijalnosti*, postajući tako mobilnim, prenosnim, minimalizam će kasnih šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošlog veka izvesti dekonstrukciju ove modernističke logike. Idealni, „čisti“ prostor dominantnog modernizma biva dekonstruisan materijalnošću prirodnog pejzaža ili „nečistog“, svakodnevnog prostora. Umetničko delo ili događaj postaje singularno iskustvo koje se odvija *ovde-i-sada* telesnim investiranjem u čulnoj neposrednosti prostorne ekstenzije i temporalnosti. U tom smislu, *specifične lokacije* su fokusirane na uspostavljanje nerazrešivog jaza između dela i njegovog mesta.

Sa pojavom postminimalističke umetničke prakse (*land-art-a*, zemljanih radova, konceptualne i postkonceptualne umetnosti) galerijski, ili, svaki javni prostor postaje prostor/ne-lokacija koji ukazuje da umetničko delo nije tu prisutno; drugim rečima, ovaj prostor i dokumentacija dela koje nije tu prisutno zastupa ono što „ispada“ iz procesa označavanja umetničkog dela (vreme, priroda, telo). Delo tako nije Stvar u tradicionalnoj ontološkoj postavci dela, već ono što „ispada“ (telo, priroda, vreme) i što nije dostupno (u celosti) polju viđenja. Ovakva umetnička praksa brani tezu da se umetnost ne može videti, kupiti, ili posedovati.

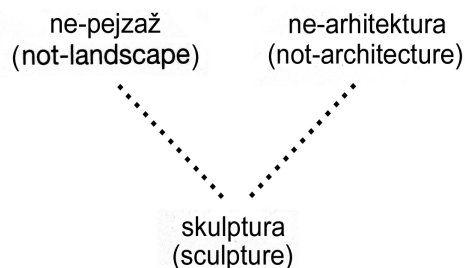
Na primer, američki autor Ričard Sera (Richard Serra) je 1981. godine u pismu upućenom direktoru programa *Art-in-Architecture* u Vašingtonu, pisao da je njegova čelična skulptura *Tilted Arc* naručena za jedno specifično mesto (Federal Plaza), te da se uklanjanjem dela sa ovog mesta, delo, zapravo, uništava. Američki autor Robert Smitson je 1970. godine izveo rad *Delimično zatrpana šupa za drva (Partially Buried Woodshed)* kao primer konstrukcije u mestu (*site construction*). To je struktura koja nastaje sintezom pejzaža i arhitekture. Ovaj rad je realizovan kao vizuelizacija sadržaja Smitsonovog eseja „Taloženje uma“ („A Sedimentating of the Mind“) u kome on izvodi kritiku Znanja. Smitson je pokrenuo postupak taloženja zemlje na krovu jedne šupe, na periferiji univerzitetskog naselja u Kentu, sve dok glavna noseća greda nije pukla. „Skulptura“ koja je iz toga proizašla je poklonjena Univerzitetu.

Smitson definiše *specifične lokacije* kao umetnost koja nije izolovana u odnosu na lokalitet vlastite proizvodnje, već kao proces koji je imanentan i kulturi i prirodi (i, i, i,...) bez preimućstva jednog nad drugim. Umetničko delo, u tom smislu, više nije „arhitektonska naknadna zamisao“ ili apstraktna arhitektonska konceptualizacija u odnosu na ono što prirodni prostor nudi, već delo „živi“ na datom mestu, sa i u datom vremenu i prostoru. Smitson je, recimo, ponudio zamisao „oblasne umetnosti“ (*aerial art*) koja je fokusirana na prostor i vreme koji se opiru ljudskoj percepciji, drugim rečima, zamisao umetnosti koja ukazuje na skrivene dimenzije vremena datog dela u prostoru. On je „razvio“ *metodu* ili dijalektiku lokacija/ne-lokacija u cilju preispitivanja klasične ontologije prisustva umetničkog dela. Delo, u tom smislu, postaje dijalog između lokacije i ne-lokacije, između nemesta (izlagački prostor) u kome se nalazi umetnička dokumentacija koja dokumentuje mesto gde se „zaista“ odvija pretpostavljeno umetničko delo u vremenu, prostoru, i kao integralni element prirode. Lokacija je, u tom smislu, fizička, sirova realnost i pripada osi prirode, dok ne-lokacija pripada osi kulture. Smitson je izveo nekoliko izložbi *zemljanih radova* aproprijacijom sirove zemlje ili kamena i postavljanjem ove sirove materije unutar i

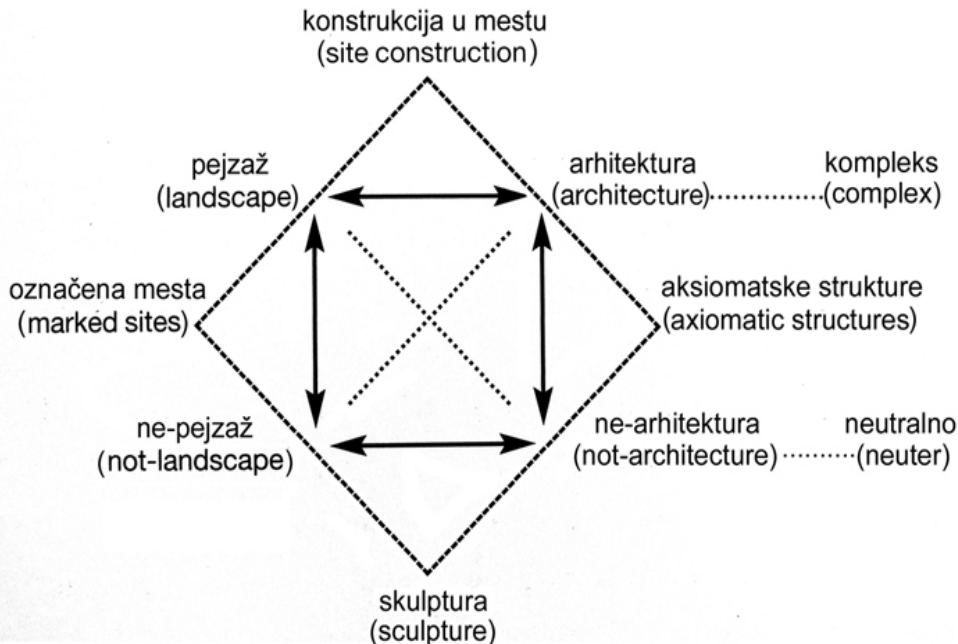
izvan horizontalne, otvorene konstrukcije „rama“, uz dokumentaciju koja beleži geografske i geološke odlike oblasti „odakle“ je materijal sa različitih tačaka datog prostora, sakupljan. Recipijenti su tako „pozvani“ da „posete“ lokaciju – delo, koje je, zapravo, rasuto – delo koje nema jedinstveni Izvor, koje nije Stvar i nije Prisutno, već *postaje*. Ne-lokacija, na taj način, ukazuje da je lokacija ili delo „svuda“. Lokacija, zato, nije topologija ili geografija već susret, specifično perceptivno izlaganje. To je koncepcija koju srećemo u Dišanovoj umetničkoj praksi i njegovoj zamisli umetnosti kao susreta (*rendez-vous*). Drugim rečima, suspenzija granica umetničkog dela je preokupacija Smitsonovog rada u polju *specifičnih lokacija*.

U kontekstu zamisli *specifičnih lokacija* treba pomenuti Irvinovu tipologiju savremene skulpture u odnosu na pojam mesta/lokacije: (1) pojmom „dominantno mesto“ (*site dominant*) Irvin označava tradicionalno razumevanje skulpture u smislu *komada*, odnosno, apstrakcije koje pretpostavlja „univerzalno značenje“; (2) pojam „prilagođeno mesto“ (*site adjusted*) podrazumeva promenu koncepcije dela u zavisnosti od uslova prostora u kome će delo biti izloženo; (3) pojam „specifično mesto“ (*site specific*) koji implicira proizvodnju skulpture ili umetničkog dela u prostoru, na takav način da delo nastaje kao reakcija na susret sa prirodnim, fizičkim svojstvima (najčešće, pejzažnog) slobodnog prostora; i (4) mesto uslovljenosti ili potencijalnosti dela-skulpture, podrazumeva usmerenje preokupacije recepcije dela sa pogleda na delo kao iskustvo prostora. U pitanju je skulptura koja se može „nastaniti“, kroz koju se može proći; skulptura kao pasaž.

U najznačajnije teoretizacije *specifičnih lokacija* ubraja se teorija *proširenog polja* teoretičarke Rozalind Kraus. Osnovna teza koju Rozalind Kraus postavlja je da je logika skulpture nedeljiva od logike spomenika. Krausova tumači pojam spomenika kao *komemorativni prikaz* koji stoji na određenom mestu i govori simboličkim jezikom o značenju ili upotrebi tog mesta. Postolje ovakvog objekta je deo strukture spomenika budući da ima funkciju posrednika između *stvarnog* mesta i reprezentativnog znaka. Ovo određenje ukazuje na problem skulpture koja je upravo u razdoblju modernizma izgubila mesto, što Rozalind Kraus označava *negativnim stanjem*, drugim rečima, stanjem koje je negiralo vremensko i prostorno prikazivanje. Skulptorski objekat je, tako, iz logike spomenika prešao u zamisao apstrakcije, *samo-referentni objekat bez namenskog mesta*. Ovo *negativno stanje* spomenika, zapravo, koincidira sa modernističkim idealitetom skulpture, koji je potencirao estetsku autonomiju umetničkog predmeta. Modernizam je, dakle, u polju skulpture fetišizovao postolje, tako da je skulptura postala čist negativitet ili *ontološka odsutnost* koja proizlazi iz kombinacije *ni/niti: ne-pejzaž i ne-arhitektura*:

Ovi pojmovi suprotnosti izražavaju opreku između izgrađenog i ne-izgrađenog, kulturnog i prirodnog, između čega „lebdi“ pojam skulpture, tvrdi Krausova. Međutim, Krausova ukazuje na umetničke prakse koje su krajem šezdesetih počele da se usmeravaju ka istraživanju prostora van granica ovih pojmova isključivosti. U tom smislu, ona izvodi pojam logički prošrenog polja koji se vezuje za razmatranje pojma kompleksa, dobijenog uključivanjem „kategorija“ arhitekture i pejzaža u Gremasov strukturalni aktantni model – topologiju kojim se može utvrditi, odnosno, „dešifrovati“ pretpostavljen ideološki sistem modernizma. Ona, zapravo, uključuje pojmove kojima je do tada, u modernizmu, pristup bio ideološki „zabranjen“ – arhitekturu i pejzaž. Kompleks, koji čini sinteza arhitekture i pejzaža, je bio promišljan u mnogim kulturama na različite načine tokom istorije do postrenesansne umetnosti: lavirinti, ritualna polja drevnih civilizacija, itd. Ako su uvedeni pojmovi arhitekture i pejzaža, koji generišu kompleks, tako je moguće otvoriti i druge moguće oblike izražavanja pored domena skulpture: 1) „konstrukcija u mestu“ (*site construction*) – konverzija arhitekture i pejzaža; (2) „označena mesta“ (*marked sites*) – konverzija pejzaža i ne-pejzaža; (3) „skulpture“ (*sculpture*) – konverzija ne-pejzaža i ne-arhitekture; i (4) „aksiomske strukture“ (*axiomatic structures*) – konverzija ne-arhitekture i arhitekture:

sl.2

Minimalizam je, na primer, počeo obnavljati pojam mesta (konteksta), generišući *site-specific works* (radovi specifičnih lokacija) i *earthworks* (radovi sa zemljom), čime je vratio logiku spomenika. Poznata su, na primer, istraživanja transformacije skulptoralnog, arhitektonskog i pejzažnog modusa u radu Karla Andrea (Carl Andre). On je tumačio transformaciju slike i skulpture kao istorijski usmerenu reduktivnu liniju: od skulpture kao forme, preko skulpture kao strukture, do strukture kao mesta. Ovu logiku će radikalizovati postminimalistička i/ili konceptualna i postkonceptualna umetnička praksa.

(Bojana Matejić)

Literatura:

- Robert Hobbs, *Robert Smitson – retrospektivni pregled*, Beograd, Muzej savremene umetnosti, 1983.
- Nancy Holt, *The Writings of Robert Smithson – Essays with Illustrations*, New York, New York University Press, 1979.
- Catherine M. Howett, „Landscape Architecture: Making a Place for Art“, *A Quarterly Journal of Environmental Design*, vol. 2, no.4, 1985., 52–60.
- Nick Kaye, „Mapping Site: Robert Smithson“, *Site-Specific Art: Performance, Place and Documentation*, London–New York, Routledge, 2000., 92–100.
- Rosalind E. Krauss, „Kiparstvo u proširenom polju“, *Qvorum*, br. 5/6, Zagreb, 1989., 304–310.
- Rosalind E. Krauss, *Passages in Modern Sculpture*, London, Cambridge–Massachusetts, The MIT Press, 1981.
- Rosalind E. Krauss, *The Originality of the Avant-Garde and Other Modernist Myths*, London, Cambridge–Massachusetts, The MIT Press, 1986.
- Miwon Kwon, „One Place after Another: Notes on Site Specificity“, *October*, vol. 80, New York, The MIT Press, 1997., 85–110.
- Robert C. Morgan, *Conceptual Art: An American Perspective*, Jefferson–North Carolina–London, McFarland & Company, 1994.
- Judith Rugg, *Exploring Site-Specific Art. Issues of Space and Internationalism*, London–New York, I.B.Tauris & Co Ltd, 2010.

AUTORI PROLEGOMENE

dr Mariela Cvetić

slikarka, teoretičarka umetnosti i medija (Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd)

dr Andrija Filipović

filozof, teoretičar umetnosti i medija (Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, Beograd)

dr Bojana Matejić

slikarka, teoretičarka umetnosti i medija (Fakultet likovnih umetnosti, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Beograd)

dr Vanja Milovanović

teoretičarka umetnosti i medija, muzikološkinja i urednica-organizatorka (Muzička omladina Beograda).

dr Ana Perić,

arhitekta i urbanistkinja (Swiss Federal Institute of Technology, ETH Zurich; Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd)

dr Željka Pješivac

arhitekta, teoretičarka arhitekture i umetnosti

dr Dragana Stojanović

teoretičarka umetnosti i medija (Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, Beograd)

dr Miško Šuvaković

estetičar i teoretičar umetnosti (Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, Beograd)

ma Maja Todorović

arhitekta (Bergen, Norveška)

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд

72.01(082)

PROLEGOMENA za pojmovnik estetike, filozofije i teorije arhitekture / urednik Miško Šuvaković ; autori Mariela Cvetić ... [et al.]. - Beograd : Orion Art, 2017 (Beograd : Donat graf). - 387 str. : ilustr. ; 25 cm. - (Edicija Savremena teorija arhitekture / [Orion Art])

Tiraž 300. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 349-365.
- Registar.

ISBN 978-86-6389-059-6

1. Шуваковић, Мишко, 1954- [аутор] [уредник]
а) Архитектура - Филозофија - Зборници б) Теорија уметности - Зборници
COBISS.SR-ID 246512652